ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»
ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№ 4(20) қазан-желтоқсан 2019
ISSN 2710-3994

Бас редактор:
Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы

Редакциялық алқа:

Абашин Сергей Николаевич – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Санкт-Петербургтегі Европа университеті (Ресей)

Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қызғыз мемлекеттік университетінің ректоры. (Кырғызстан)

Аяған Бүркітбай Ғелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихыинституты директорының орынбасары. (Казахстан)

Әлімбай Нұрсан – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры. (Қазақстан)

Әбусеитова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. ҚР БжҒМ ҒК Р. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының «Тарихи материалдарды зерттеу» орталығының директоры. (Қазақстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University) (АҚШ)

Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)

Қожамжарова Дария Пернешқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)

Кожирова Светлана Басиевна – саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Казахстан)

Козодой Виктор Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор. (Ресей)

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, Л.Н.Гумилев атындағыЕуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания)

Муртазаева Рахборхон Хамидқызы – тарих ғылымдарының докторы, Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті «Өзбекстан тарихы» кафедрасының профессоры. (Өзбекстан)

Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – PhD доктор, Гданьск қаласындағы Екінші дүниежүзілік соғыс мұражайының ғылыми қызметкері. (Польша)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті (Литва)

Самашев Зайнолла Самашұлы – археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)

Сайлан Болат Санабайұлы – тарих ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Сыдықов Ерлан Бәтташұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

Жауапты редактор:
Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы
Ғылыми редактор:
Қозыбаева Махаббат Мәліккызы
Редактор:
Кубеев Рустем Жаулыбайұлы
Жауапты хатшы:
Қоңқабаева Арайлым
Техникалық хатшы:
Хумарзах Алтынбек

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

Абашин Сергей Николаевич – доктор исторических наук, профессор, Европейский университет в Санкт- Петербурге (Россия)

Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева (Кыргызстан)

Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (Казахстан)

Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова (Казахстан)

Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государстваКН МОН РК (Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)

Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University) (США)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)

Карибаев Берекет Бахытжанович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)

Кожамжарова Дария Пернешовна – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно-Казахстанского университета им. М.Ауэзова (Казахстан)

Кожирова Светлана Басиевна – доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан)

Козодой Виктор Иванович – доктор исторических наук, профессор (Россия)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна – доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч.Валиханова КН МОН РК (Казахстан)

Кумеков Болат Ешмухамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан)

Матыжанов Кенжехан Слямжанович – доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова (Казахстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания) Муртазаева Рахборхон Хамидовна – доктор исторических наук, профессор кафедры «Истории Узбекистана»

Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека. (Узбекистан)

Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – доктор PhD, профессор, главный специалист научного отдела Музея Второй мировой войны г. Гданьска (Польша)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) – доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогическийуниверситет (Литва)

Самашев Зайнолла Самашевич – археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А.Маргулана КН МОН РК (Казахстан)

Сайлан Болат Санабаевич – доктор исторических наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)

Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан)

Таймагамбетов Жакен Кожахметович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК,Национальный музей РК (Казахстан)

Ответственный редактор:
Каипбаева Айнагуль Толганбаевна
Научный редактор:
Козыбаева Махаббат Маликовна
Редактор:
Кубеев Рустем Джаулыбайулы
Ответственный секретарь:
Конкабаева Арайлым Нурболатовна
Технический секретарь:
Хумарзах Алтынбек

Editor-In-Chief:
Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Members of editorial board:

Abashin Sergei Nikolaevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, European University at St. Petersburg (Russia)

Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of I. Arabaev Kyrgyz State University (Kyrgyzstan)

Alimbay Nursan – Candidate of Historical Sciences, Professor, Director of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Abusseitova Meruert Khuatovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials at R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Golden Kathie Stromile – PhD, Mississippi Valley State University (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan)

Karibayev Bereket Bakhytzhanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy ofSciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Kozhamzharova Daria Perneshovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University (Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana Bassievna – Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan)

Kozodoi Viktor Ivanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MES RK (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy ofSciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Matyzhanov Kenzhekhan Slyamzhanovich – Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art (Kazakhstan)

Morrison Alexander – PhD, Professor, University of Oxford (UK)

Murtazayeva Rakhborkhon Khamidovna – doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of «History of Uzbekistan» of Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Panto Dmitri – PhD, researcher at the Museum of the Second World War in Gdansk (Poland)

Rimantas Želvys – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University (Lithuania)

Samashev Zainolla Samashevich – archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member ofGerman Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology CS MES RK (Kazakhstan)

Sailan Bolat Sanabayevich – Doctor of Historical Sciences, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Sydykov Erlan Battashevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NationalAcademy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Executive Editor:
Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna
Scientific Editor:
Kozybayeva Makhabbat Malikovna
Editor:
Kubeyev Rustem Dzhaulybayevich
Executive Secretary
Konkabayeva Arailym Nurbolatovna
Technical secretary:
Khumarzakh Altynbek

ҚОЛА ДӘУІРІНДЕГІ ҚАЛБА-НАРЫМ ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫ (ЖЕРЛЕУ ОРЫНДАРЫ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

Қалшабаева Б.К.[1], Шакенов С.Т.[2], Ерғабылов А.Е.[3]

[1]Археология, этнология және музеология кафедрасының профессоры,
[2]Археология, этнология және музеология кафедрасының PhD докторанты,
[3]кафедра оқытушысы, Әл-Фараби ат. ҚазҰУ

Аңдатпа. Ғылыми жұмыста авторлар Шығыс Қазақстан облысы Қалба-Нарым өңірлерінде қола дәуірінде өмір сүрген тұрғындардың, археологиялық қазба негізінде дүниетанымы, әдет-ғұрпы жайлы ақпарат береді. Белгіленген аймақ қола дәуіріне тән көптеген ескерткіштердің шоғырланған жері деп айтуға болады. Авторлар археологиялық зерттеулерге сүйене отырып, алынған мәліметтер арқылы осы өлкедегі ежелгі тайпалардың материалдық және рухани мәдениеті жайлы сипаттайды. Аймақта жасалған қазба жұмыстардың қорытындыларына авторлар салыстыру, анализдеу арқылы тақырыптың мәнін, мағынасын ашып көрсетеді. Ғылыми жұмыста авторлар қола дәуірі тұрғындарының дүниетанымында, жерлеу орындарын зерттеу негізінде: от, жоса, астаяқтың маңыздылығы, өміріндегі алатын рөлдері жайлы мәліметтер келтірген. Атап айтқанда Талапты-ІІ, Мыңшұңқыр-ІІІ, Құйған обалары, Зевакино селосы, Кіші қойтас, Нұрмамбет қорымдарындағы ескерткіштерге жүргізілген зерттеу жұмыстарының қорытындылары орын алды.
Түйін сөздер: Қола дәуірі, Қалба-Нарым, жерлеу орны, дүниетаным.

МИРОВОЗЗРЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ КАЛБА-НАРЫМСКИХ ПРЕДГОРИЙ В ЭПОХУ БРОНЗЫ (НА ОСНОВАНИИ МАТЕРИАЛОВ ЗАХОРОНЕНИЙ)

Калшабаева Б.К.[1], Шакенов С.Т.[2], Ергабылов А.Е.[3]

[1]Профессор кафедры археологии, этнологии и музеологии, КазНУ им. аль-Фараби
[2]Докторант кафедры археологии, этнологии и музеологии, КазНУ им. аль-Фараби
[3]Преподователь кафедры археологии, этнологии и музеологии КазНУ им. аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан

Аннотация. В научной работе авторы на основе археологических исследовании информируют о мировоззрении, обычаях населения, живших в эпоху бронзы в Калба-Нарымском регионе Восточно-Казахстанской области. Обозначенная зона является местом сосредоточения многих памятников эпохи бронзы. Опираясь на археологические исследования, авторы описывают материальную и духовную культуру древних племен в этом регионе. В результате раскопок в регионе, авторы путем сравнения, анализа раскрывают сущность и значение темы. В научной работе авторы приводили сведения о мировоззрении жителей эпохи бронзы, на основе изучения мест захоронений: о важности огня, охры, посохов разного вида, о роли его в жизни. В частности, были подведены итоги исследований памятников Талапты-II, Мыншункыр-III, Куйганских курганов, а так же могильников Зевакино, Малая Койтас, Нурмамбет.
Ключевые слова: Бронзовый век, Калба-Нарым, захоронения, мировоззрение

WORLDVIEW OF THE POPULATION OF KALBA-NARYM FOOTHILLS IN THE BRONZE AGE (BASED ON BURIAL MATERIALS)

Kalshabayeva B.K.[1], Shakenov S.T.[2], Ergabylov A.E.[3]

[1]al-Farabi Kazakh National University, Professorof the Department of Archaeology, Ethnology and Museology
[2]al-Farabi Kazakh National University, PhD Student of the Department of Archaeology, Ethnology and Museology
[3]al-Farabi Kazakh National University Lecturer at the Department of Archaeology, Ethnology and Museology, Almaty, Kazakhstan

Abstract. In this research paper, the authors on the basis of archaeological research inform about the worldview, customs of the population who lived in the bronze age in the Kalba-Narym region of East Kazakhstan region. The designated area is the place of concentration of many monuments of the bronze age. Based on archaeological research, the authors describe the material and spiritual culture of the ancient tribes in this region. As a result of excavations in the region, the authors by comparison, analysis reveal the essence and meaning of the topic. In the scientific work, the authors gave information about the worldview of the inhabitants of the bronze age, based on the study of burial sites: the importance of fire, ochre, staffs of different kinds, its role in life. In particular, the results of researches of monuments Talanta-II, Mynshunkyr-III, Kurgan barrows, and also burial grounds of Zevakino, Malaya koytas, Nurmambet were summed up.
Keywords: Bronze age, the Kalba-Narym, place of burial, world wide.

Мақала *AP05135778 «Қалба-Нарым көне металлургия ошағы және оның Шығыс Қазақстан жеріндегі қола және ерте темір дәуірлерінің мәдени байланыстар жүйесіндегі орны» атты бағдарламалы-нысаналы жоба аясында даярланды.

Кіріспе

Ерте қоладәуірі ескерткіштерінің мол шоғырланған өңірлерінің бірі болып саналатын Шығыс Қазақстан аймағы – Еуразия даласындағы археологиялық зерттелу тарихы 250 жылды қамтитын бірегей аудан ретінде белгілі. Сондықтан, әр дәуірде жүргізілген зерттеулерді жүйелеп, олардың алдыңғы кезеңі – ерте қола кезеңі жайлы бұрыңғы археологиялық ізденістердің мәні мен маңыздылығын көрсету, зерттелу тарихын баяндау қазіргі уақытта тарихнама ғылымындағы күрделі мәселе болып табылады. Жерімізде орналасқан қола кезеңі көптеген мәдени қатпарларды бойына қабылдаған мекен болып табылады. Ерте қола дәуірі кезеңдері бойынша көптеген жерлеу орындары мен қорған-қорымдар ашылды. Осындай ескерткіштер арқылы ол халықтардың даму, өзгеру сатыларын анықтауға мүмкіндік береді. Қалба-Нарым өңіріндегі қола дәуіріне жататын археологиялық ескерткіштерді зерттеу жұмыстары кезінде, жерлеу орындарында жүргізілген археологиялық қазбалар барысында табылған заттай деректер негізінде сол дәуір адамдарының өмірге деген көзқарасы, дүниетанымы, мәдениеті мен тұрмысының қалыптасуы және дамуын көрсету, қазіргі таңдағы археология ғылымының өзекті мәселелердің біріне айналып отыр. Аталған аймақты зерттеумен айналысқан ғалымдар: А.Г. Максимова, Г.Б. Зданович, О.А. Кривцова-Гракова, М.П. Грязнов, С.С. Черников, М.К. Кадырбаев, А.М. Оразбаев, Ж. Курманкулов, С. Марьяшев, А.З., Самашев З., Төлеубаев Ә.Т., Омаров Ғ.Қ., және т.б.

Дереккөзі мен әдістері

Шығыс Қазақстан, соның ішінде зерттелуіне 250 жылдан астам уақыт болған Қалба- Нарым жоталары. Бұл жердегі қорғандыр, ежелгі заттар, жерлеу орындары, ежелгі рудалар, тағы басқа археологиялық ескерткіштер жайлы 18 ғасырда П. Паллас, Г.Ф. Миллер, И.Г. Гмелин, М.П. Фальк сияқты ғалымдар, саяхатшылар өз еңбектерінде жазып кеткен [1]. Қазіргі таңда Қалба-Нарым жерлерінде қола дәуіріне тән көптеген қорымдар зерттелді, мысалы: Беткудук, Кіші Қойтас, Жартас, Белокаменка, [2] Қанай, Усть Буконь [3], Сарыкөл көлі бойындағы қорымдар [4], Жаңажұрт ауылы маңындағы ескерткіштер. Жоғарыда айтылып кеткен ғалымдардың аталған ескерткіштерді зерттеуі нәтижесінде қола дәуіріндегі халықтардың дүниетанымы, шаруашылығы, тау кен ісі, әлеуметтік қарым-қатынастары, тұрмыс-тіршілігі, физикалық бейнесі жайлы көптеген тың деректер ашылды.

Қазіргі уақытта Қалба-Нарым жоталарында ерте қола дәуіріне жататын 16 қорым белгілі, оның ішінде 33 жерлеу орнына зерттеу жұмыстары жүргізілген. Олардың көпшілігі ежелгі заманда бұзылғандықтан зерттеудің деректік базасын айтарлықтай шектеді, алайда қолда бар ақпарат қарастырылып отырған кезеңде аталмыш аймақ халқының жерлеу салтының кейбір элементтері арқылы дүниетанымыны, өмірге деген көзқарастары жайлы тың деректерді анықтауға мүмкіндік береді.

Қола дәуіріне тән жерлеу орындары Оңтүстік-Батыс Алтайдың Қалба және Нарым жоталарын тіліп өтетін Ертіс ағысының таулы бөлігінде келесідей орналасты:

1) Темір-Қаңқа тауымен үш жағынан қоршалған кең жайылманың алдындағы төменгі террасада;

2) Нарым жотасының Қанай бөктеріне жақын екінші өзен террасасын перпендикуляр кесіп өтетін жыра-сай сағасында.

Күршім жотасының шығыс сілемдеріндегі, Алқабек өзенінің алқабындағы барлық қорымдар тау бөктерінде, өзенге құятын уақытша су ағынының жағалауларында орналасқан: Айнабұлақ I, VI, Қопа, Бұлғартаботы, Ахтума. Осылай орналасу реті Тарбағатай тауының теріскейі, Терісайрық, Асусай және Бозша өзендерінің алқабындағы ерте қола дәуіріне тән жаңа қорымдарды ашуға негіз болды: Құлтайлақ 2, Жаңааyыл 2 және 3, Аханбозша, Баир, Құйған 1 және 2 [5].

Талдамалар

Ерте қола дәуірі халықтарының дүниетанымы, рухани мәдениеті туралы сөз қозғағанда, олардың әртүрлі культтерге табынғаныдығын, халық арасында әртүрлі наным-сенімдердің таралғандығын айта кеткен жөн. Солардың ішінде қола дәуірі ескерткіштеріне жүргізген археологиялық қазба жұмыстары барысында табылған заттар және олардың қалдықтары мен сынықтарынан от культінің іздерін көре аламыз. Қола дәуірінің әр түрлі кезеңдеріндегі қабірлерде өртенген сүйектердің қалдықтары кездесті. Ежелгі адамдардың ұғымынша, от денені жамандықтардан тазартып, мәйітті зұлым рухтардан қорғайды деп олаған [6].

От культі деп біз отпен байланысты және жерлеу рәсімінде тіркелген барлық ғұрыптарды айтамыз. Оған адам немесе жануарды кремациялау, түйреулер, алау, көмір, күл, жоса, бор үгіндісін жатқыза аламыз.

Қола дәуіріне сай Қалба-Нарым өңірінде кең таралған сенім от культімен байланысты екенін атап өттік, ал ендігі кезекте осы айтылған пікірге, жүргізілген археологиялық зерттеулерге сүйене отырып, көптеген дәлелдемелерді төменде келтіріп өтеміз.

1-топ обалары. Жерлеу орындарындағы көмірдің болуы (бөлу нормасы 14%) 13 қабірдің жетеуінде кездеседі. Пайыздық көрсеткіші бойынша ең көбі Талапты-II обасында кездеседі. Көмір бөлшектелген кесектер түрінде қабір шұңқырында адамның бас сүйегінің астында және

жан-жағында жеке үйінді түрінде кездеседі. Көмір кесектері қабір шұңқырын толтыру кезінде әртүрлі қабаттарда да кездесуі мүмкін. Барлық жағдайларда да көмірдің болуы, от жағылғанның белгісі болмады, себебі көмірдің суық күйінде қойылғаны белгілі. Мысалы, алты обада көмір кремация қалдықтарымен бірге қойылған немесе сирек жағдайларда үйіндіден табылған. Бұл обалармен салыстырғанда, біршама ерекшеленетіні Талапты-II обасы болды. Бұл жерлеу орнының түбіне, бас сүйегінің жан-жағы мен астына көмір үгітінділері кездесетін жалғыз ескерткіш. Көмір жиі жоса кесектерімен бірге кездеседі.

Жоса (бөлу нормасы 5,1%) үш обадан табылған (Мыңшұңқыр-III, Құйған-II, Айдахар). Олар қызғылт түсті кесек немесе қаңқа сүйегіндегі із ретінде қабірдің түбі мен қабырғаларында кездеседі.

Кейде мәйіт қойылған кабірлерде күл мен көмірдің қалдықтары кездеседі, мұны да отқа табынушылықпен байланыстыруға болады. Қола дәуірінде өлікке қызыл жоса себілетін немесе молаға бір түйір қызыл жоса салынатын жерлеу ғұрпы кеңінен қолданылды. Адамдардың санасында қызыл түс отты білдірді, яғни күнмен қатар оттың құдірет күші, зұлым рухтардан қорғайтын қасиеті бар деп есептеледі. Сонымен бірге, қызыл бояу – қанның белгісі болды; қан да киелі деп есептелді.

Жоса кесектері Мыңшұңқыр-III обасынан табылған. Ал боялған қаңқа сүйектері Айдахар және Шаған обаларынан табылған. Бұл жерлердегі бояуларды түбінен де, қабырғалардан да кездестіруге болады. Айдахар обасында жоса жерлеу әдісіне қарамастан жерлеу орындарының 54,5%-ында кездеседі, яғни оның іздерін жерлеу орындарынан, мәйіттің орналасуынан және күл қалдығымен қабір түбін жабатын өртеу қалдығынан байқауға болады. Құйған-II обасында жосамен тек екі қаңқа сүйегі ғана жабылған (19-нысан). Олардың біреуі циста-жәшікке (а типіндегі) салынған, осы жерден үшбұрышпен сәнделген екі ыдыстың біреуі табылған. Екінші қаңқа сүйегі сол жақ қабырғасы ішкі жағынан үш стеламен бекітілген жәшікке салынған. Екі жерлеу орыны да бір қоршаудың ішінде орналасқан.

Осылайша, Айдахар обасы үшін жосамен бояу қалыпты құбылыс болса, ал Мыңшұңқыр-III және Құйған-II обалары үшін – бұл көп кездеспейтін құбылыс, әсіресе соңғысы үшін. Бұл фактіні елді-мекенді әртүрлі этнос өкілдерінің мекендеуімен түсіндіруге болады.

2-топ обалары. Қапал обасының үш жерлеу орындарында (барлық жерлеу орындары санының 37,5%) сүйекке жағылған жоса ізі кездеседі. Баланың жерлеу орнында жосамен баланың жақ сүйегі мен жерлеу камерасының түбі боялған. Бұл өзгешелік Қапал обасын басқа ескерткіштер қатарынан ерекшелеп көрсетеді.

3-топ обаларында от культінің іздері аса байқалмайды.

4-топ обаларына Бүйен-1, 13-кешен, Бүйен-13, Арасан обаларын жатқызамыз.

Ағаш көмірлері Арасан және Бүйен-13 обаларының жерлеу орындарынан табылды. Топқа бөлу нормасы – 24,6%. Ағаш көмірлерінің бір бөлігі қабір шұңқырында топырақпен араласып немесе қабір шұңқырының түбінде кездескен жағдайлар да болды. Бұл жерлеу әдісінде ғұрыптық рәсімдер ерекше көзге түседі – түп жағында түйреулер, ал қаңқа сүйегінде жосамен бояу байқалады. Бұл ғұрып жерленген адамның өлімінің себебімен тікелей байланысты болуы керек. Себебі бұл жерде босану кезінде қайтыс болған әйел мен нәресте жерленген (Бүйен-13 обасы).

Жоса. Жоса қалдықтары табылған қабір шұңқырлары 6,73%-ды құрайды. Көп жағдайда жоса кесектері немесе күйдірілген жоса балшығы кездеседі. Одан сирек қаңқа сүйектерінің жосамен боялуын кездестіруге болады.

5 және 6-топ обаларынан от культінің ізі байқалмады.

7-топ обаларына Киікті, Таутары, Билікүл обаларын жатқызамыз. Біз қарастырып отырған ғұрыптың белгісін Таутары обасының жерлеу орындарында кездесетін жоса мен ағаш көмірлерден көре аламыз.

Ағаш көмірлерін толтырудан және жерлеу шұңқырларының түбінен, яғни ыдыстардың жанынан немесе кальцинирленген сүйектердің арасынан кездестіреміз. Таутары обасында ағаш көмірлері бар жерлеу орындары 13%-ды құрайды.

Жоса. Жоса бояуының ізі бар кальцинирленген сүйектер мен жерлеу шұңқырларының түбінде кремирленген қалдықтар мен ыдыстардың маңынан жоса кесектері кездеседі. Жоса кездесетін жерлеу орындағы 13%-ды құрайды [7].

Осылайша, от культінің қола дәуіріндегі Қалба-Нарым өңіріндегі таралу үлгілерімен таныс болдық. Осы кезеңдегі отандық қоныс-тұрақтардың аналогиясы болып есептелетін Памир және тағы да басқа таулы аймақтарда от культіне байланысты мәйітті өртегендігі туралы деректер кездеседі. Сонымен қатар, қайтыс болған ер адамның қасына әйелін жерлейтін болған. Бұл рәсім қайтыс болған адамның әйелінің келісім берген жағдайында да, келісім бермеген жағдайда да орындалатын болған. Бұны археологиялық қазба жұмыстары барысында байқауға болады. Бұл дәстүрдің сарқыншақтарын Үндістаннан әлі күнге дейін байқауға болады.

Шығыс Қазақстан жеріндегі ең ертедегі ескерткішке жататын Қанай ауылындағы бейіт. Ол жер үстіне тігінен қойылған тақта тастардан тұратын шаршы қоршау. Қоршаудың қабырғалары әлемнің төрт жағына қарай бағдарланған. Жерден қазылған қабірден бастарын шығысқа қаратып, шалқасынан жатқызылған еркек пен әйелдің сүйектері шықты. Сүйектердің біразі жосамен боялған. Қабірде өлік асының қалдықтары, жебенің жайпақ қола ұшы, ашық - жасыл түсті тас моншақ т.б.табылды.

Нәтижелер

Қола дәуірінің ортаңғы (дамыған) кезеңі Шығыс Қазақстан жеріндегі қорымдардың үлкен тобымен сипатталады. Олар Қанай ауылы маңындағы қорымдар мен құрбан шалатын орыннан, Зевакино селосы, Кіші қойтас, Нұрмамбет қойнауларындағы және т.б. қорымдардан алынды [8]. Ертістің оң жағалауында орналасқан Зевакино қорымы әр кезеңдегі 500-ден астам, Қанай қорымы 15 қорған құрылыстарынан тұрады. Бір қабірге бір ғана мәйіт жерленгенде оларды жерден қазылған қабірлерге, тас жәшіктерге, цисталарға және ағаш қималарға қоятын болған. Жерленгендер сол және оң қырынан, басы батысқа және солтүстік - батысқа қаратылып, бүктетіліп жатқызылған.

Сарыкөл көлі, Көкдомбақ және Кіші Қойтас ауылдары маңындағы қорымдар іргелерін шеңберлей, шаршылап және тік бұрыштап тақта тастармен қоршаған, топырақ үйілген обалардан тұрады. Бұл қорымдардағы материалдық мәдениет заттары мен жерлеу ғұрпы үйіндісі жоқ қоршаулардағыдай болып келеді. Кейде тақта тастармен жабылған тас жәшіктерде және ағаштармен жабылған жерден қазылған тікбұрышты қабірлерде әдетте өлік өртелмей қойылатын болған, сол сияқты өлікті өртеу де ұшырасады.

Қола дәуірінде әйелдің қасына бір немесе екі кішкентай баланы қоса жерлеген жағдайлар кездеседі. Бұны ғалымдар әлі күнге дейін нақты түсіндіре алмай отыр. Негізінен бұл кезеңге экзогамиялық неке түрі тән, яғни әйелді басқа ру-тайпалардан алатын болған және күйеуі мен балалары қайтыс болған жағдайда оларды өз ру-тайпаларының зиратына қоятын болса, әйел адамды өзі келген еліне қайтарып, сонда жерлейтін болған деп пайымдауға болады.. Бірақ біз қарастырып отырған жағдайға арқа сүйей отырып, әйелдерді балаларымен бірге жерлегенінен бұл халықтарды эндогамиялық неке түрі болғанын айта аламыз. Сондай-ақ, керамика жасаумен әйелдер айналысты деген мәліметті ескерер болсақ, онда бұл халықтарда неке матрилокальды болды.

Қарастырып отырған кезеңдегі рухани мәдениетін сипаттау үшін сол кезеңде қолданылған діни құралдардың көмегіне жүгінген дұрыс. Олардың қандай рәсім барысында қолданылғанын, қандай мақсатта жасалғандығын анықтау арқылы біз ертең қола дәуіріндегі бір қарастырып

отырған аймақтағы тұрғындарының сенім-нанымдары туралы түсінік қалыптастыра аламыз.

Келсап, асатаяқ пен ғибадат заттары. Бұл артефактілерді бір-бірінен бөліп қарастыру қиын, себебі бұл заттар утилитарлық және культтік мақсаттарда қолданылады. В.А. Дергачев жазып кеткендей, ғибадаттық заттар еңбек құралы емесе, қару-жарақ түрі де емес, олар ғұрыптық салаға қатысты. Бұны осы заттарды дайындауға адам еңбегінің жоғары «сандық-сапалық» мөлшерде жұмсалуы, жиі кездесетін және бағалы материалдардың қолданылуы, жоғары сапалы сәнделуі мен бұндай заттардың көп табылмауы дәлелдейді. Бұндай заттар көп жағдайда көпшілік назарына ұсынылу үшін қойылғаны және заттың зоо-антропоморфизмі оған қосымша мағыналы мән беретінін ескеру керек [9].

Ресми көзқарас бойынша, Шығыс Қазақстандағы тас асатаяқтар категориясына Семей мен Бұқтырмадан табылған ат басты, сүйір төбелі заттарды жатқызуға болады. Ғұрыптық заттар ретінде Зайсан көлінен табылған антропоморфты сүйір төбелер мен Тюмень 3 қонысынан табылған мүсінді қарастыру керек. Қалған жұмыс бөлігі тегіс артефактілер утилитарлы заттар болып табылады.

Мүсіндік бейнесі бар күрделі келсаптардың да аналогиясы бар. Акчийлік бұйымдар Трушниково, Мало-Красноярка аймақтарындағы андрондық қоныстардан табылған фалоо тәрізді құралдармен, сондай-ақ Сібір мен Қазақстан аймағынан кездейсоқ табылған бұйымдарға ұқсас болып келеді. Қарасор мен Семей келсаптары чемурчектік мүсіндер мен Синьцзян және Батыс Монғолия асатаяқтарына ұқсайды.

Қорытынды

Көріп отырғанымыздай ғұрыптық заттар мәдениетке тән наным-сенімдерді көрсетеді. Бұны әртүрлі асатаяқтар, келсаптар мен мүсіндерді жануарлардың бейнеленуінен, адамдар мүсінінің әртүрлі қалыпта бейнеленуінен көруге болады. Жоғары да аталғандай ерте қола дәуірінде таралған мәдениеттер секілді, бұл мәдениетте де жануар культі қалыптасқанына көз жеткізе аламыз. Бұған дәлел әртүрлі бұйымдарда жануарлардың бейнеленуі. Әсіресе, жылқы культінің көп таралғанын байқаймыз. Орта Азияға жылқының келуі б.з.д. II мыңжылдықтағы андрондықтармен байланысты болды. Содан бері жылқы культі дами бастаған.

Жоғары да қарастырып өткен қоныстар мен тұрақтар, ескерткіштерде жерлеу кезінде адамдармен бірге олардың өмір сүрген кезінде қолданған құрал-жабдықтарын, қару-жарақтары мен бұйымдары да бірге жерленгенін көре аламыз. Бұл олардың о дүниеде де өмір бар деген сенімімен байланысты деп топшыласақ болады. Шығыс Қазақстан облысында кездесетін бұндай жерлеу орындарының аналогияларының бірінде қалыңдықты жерлеген кезде қызыл түсті киім кигізіп, оны алтынмен сәндегені белгілі болды. Бұл басқа тайпалар сияқты үнді-арийліктерде де қалыңдықты Күн Құдайы Сурьидің әйелінің жердегі бейнесі деп есептеу сенімімен байланысты.

Қола дәуіріндегі тайпалардың тұрмысы мен әл-ауқаты түгелдей табиғатқа тәуелді болды, сондықтан адам табиғат күшін киелі рух деп білді. Бұл күштер ең алдымен күн, от, жануарлар мен өсімдіктер дүниесі болды. Күн мен от жылылық береді, – Мұның бәрі қайырымды, құдіретті рухтармен байланыстырылады. Күн тәңірінің белгілерін сәндік заттардан – бір ортадан жан-жаққа тарайтын сәулелер түріндегі өрнегі бар қаптырмалардан, балшық ыдыстардағы меандрлардан көруге болады.

Әдебиеттер тізімі

Паллас П.С. Рассуждения о старинных рудных копях в Сибири и их подобии с Венгерскими, различествующими от Римских. — Академические известия, Спб., 1780, ч. 5, с. 315-317.

Максимова А.Г., Ермолаева А.С. Памятники эпохи бронзы // Археологические памятники в зоне затопления Шульбинской ГЭС. - Алма-Ата: Наука, 1987. - С. 24-63.

Нусупбеков А Н » История Казахской ССР. С древнейших времен до наших дней. Том I. Первобытно-общинный строй. Племенные союзы и раннефеодальные государства на территории Казахстана

Нифонтова Л.К. Андроновское погребение в Абаевском районе, Семипалатинской области // Известия АН КазССР, серия археологическая. - 1949. - выпуск 2, С.143-147.

Грушин С.П. Культура населения эпохи ранней бронзы Лесостепного Алтая: автореф. дис. … кан. ист. наук: 07.00.06. – Барнаул, 2002. – 24 с.

Оразбаев А. М. Поселения Чагалинка (Шағалылы) некоторые формы и типы жилищ. по следам древних культур Казахстана - А., 1970. - С.129.

Ермолаева А.С. Памятники прредгорной зоны Казахского Алтая (эпоха бронзы – раннее железо) / А.С. Ермолаева. – Алматы: Хикари, 2012. – 238

Черников С. С. Восточный Казахстан в эпоху бронзы. // МИА, 1960. - С.88.

Кирюшин Ю.Ф. Опыт классификации наконечников стрел эпохи ранней бронзы Верхнего Приобья / Ю.Ф. Кирюшин, С.П. Грушин, А.А. Тишкин // Матер. по военной археологии Алтая и сопредельных территорий / под ред. В.В. Горбунова, А.А. Тишкина. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2002. – С. 16-32.

References

Pallas P.S. Rassýjdenıia o starınnyh rýdnyh kopıah v Sıbırı ı ıh podobıı s Vengerskımı, razlıchestvýıýımı ot Rımskıh. — Akademıcheskıe ızvestııa, Cpb., 1780, ch. 5, s. 315-317.

Maksımova A.G., Ermolaeva A.S. Pamıatnıkı epohı bronzy // Arheologıcheskıe pamıatnıkı v zone zatoplenııa Shýlbınskoı GES. - Alma-Ata: Naýka, 1987. - S. 24-63.

Nýsýpbekov A N » Istorııa Kazahskoı SSR. S drevneıshıh vremen do nashıh dneı. Tom I. Pervobytno-obınnyı stroı. Plemennye soıýzy ı rannefeodalnye gosýdarstva na terrıtorıı Kazahstana

Nıfontova L.K. Andronovskoe pogrebenıe v Abaevskom raıone, Semıpalatınskoı oblastı // Izvestııa AN KazSSR, serııa arheologıcheskaıa. - 1949. - vypýsk 2, S.143-147.

Grýshın S.P. Kýltýra naselenııa epohı ranneı bronzy Lesostepnogo Altaıa: avtoref. dıs. … kan. ıst. naýk: 07.00.06. – Barnaýl, 2002. – 24 s.

Orazbaev A. M. Poselenııa Chagalınka (Shaǵalyly) nekotorye formy ı tıpy jılı. po sledam drevnıh kýltýr Kazahstana - A., 1970. - S.129.

Ermolaeva A.S. Pamıatnıkı prredgornoı zony Kazahskogo Altaıa (epoha bronzy – rannee jelezo) / A.S. Ermolaeva. – Almaty: Hıkarı, 2012. – 238

Chernıkov S. S. Vostochnyı Kazahstan v epohý bronzy. // MIA, 1960. - S.88.

Kırıýshın Iý.F. Opyt klassıfikatsıı nakonechnıkov strel epohı ranneı bronzy Verhnego Prıobıa / Iý.F. Kırıýshın, S.P. Grýshın, A.A. Tıshkın // Mater. po voennoı arheologıı Altaıa ı sopredelnyh terrıtorıı / pod red. V.V. Gorbýnova, A.A. Tıshkına. – Barnaýl: Izd-vo Alt. ýn-ta, 2002. – S. 16-32.

МАЗМҰНЫ

Абдрахим М., Тулешова У.
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ «ШЕН» ЖӘНЕ РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ МАРАПАТТАРЫ МӘСЕЛЕСІ……………………………..5
Ахтаева Н.С., Парух К.И.
SPSS – СТАТИСТИКА БАҒДАРЛАМАСЫНДА СТАТИСТИКАЛЫҚ ДЕРЕКТЕРДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ДАҒДАРЫС ЖАҒДАЙЫНДА СПОРТШЫЛАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КЕҢЕС БЕРУ...12
Байгапанова А.Б., Адильбаева А.С.
СЕМЕЙ ӨҢІРІ АУЫЛ ЕҢБЕКШІЛЕРІНІҢ МАЙДАНДЫ ӨНІМ СҰРАНЫСЫМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУІ..............19
Балтабаева К.Н.
ӘБІЛҚАЙЫР МҰХАММЕД ҒАЗИ БАҺАДУР-ХАН...33
Бейсегулова А.Қ.
ЭТНИКАЛЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІ САҚТАУДА ТІЛДІҢ ОРНЫ...45
Бекжан О.Д.
ҚАССАҚ ЭТНОНИМІ ЖАЗЫЛҒАН КӨНЕ ТҮРКІ РУНА ЖАЗУЫНЫҢ МАҒЫНАСЫ.......................................50
Гейдаров А.
КСРО-НЫҢ ҚҰРЫЛУ ҚАРСАҢЫНДАҒЫ РКСФР-ДІҢ ОҢТҮСТІК КАВКАЗДАҒЫ САЯСАТЫ ЖӘНЕ БҰЛ БАҒЫТТАҒЫ ӨЗГЕШЕЛІКТЕР...57
Жайлыбаев Д.Ж.
ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ МОНО ЖӘНЕ ШАҒЫН ҚАЛАЛАРДЫҢ ДАМУЫ...63
Жанақова Н.Т.
ҚАЛИ БІЛӘЛОВ – ЕЛІМІЗДЕГІ БІЛІМ ІСІНІҢ БІЛГІР ҰЙЫМДАСТЫРУШЫСЫ...68
Жарқынбаева Р.С., Байжанова С.Н.
ӨЗБЕКСТАНДАҒЫ ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.................................73
Жуматаев Р.С., Кожабекова Ж.Б.
ТҮРКІ-МОҢҒОЛ ХАЛЫҚТАРЫНДАҒЫ ЖЫЛҚЫМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ДҮНИЕТАНЫМНЫҢ КЕЙБІР ҚЫРЛАРЫ……………………………………………………………………………………………….82
Ибраева А.
ЖАҺАНША ДОСМҰХАМЕДОВ – АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ ӨРШІЛ ҚАЙРАТКЕРІ.......................................91
Ибраева А.
АХМЕТ БІРІМЖАНОВ – АЛАШ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯСЫНЫҢ КӨРНЕКТІ ӨКІЛІ...101
Каженова Г.Т.
СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘСКЕРИ КОММУНИЗМ САЯСАТЫНА БҰҚАРА ХАЛЫҚТЫҢ КӨРСЕТКЕН ҚАРСЫЛЫҒЫ...111
Кәрібаев Б.Б.
ЖӘНІБЕК ХАН..120
Кәрібаев Б.Б.
КЕРЕЙ ХАН..133
Кульшанова А.А.
ЖАҢА ӘДІСНАМАЛЫҚ ТӘСІЛДЕР БОЙЫНША ҰЛТТЫҚ САЯСАТЫ БОЛЬШЕВИКТЕР ҚАЛЫПТАСУ КЕЗЕНІНДЕ ТОТАЛИТАРЛЫҚ МЕМЛЕКЕТ...150
Қалыбекова М.Ч.
XX Ғ. 30-40 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ КСРО-НЫҢ ҚУҒЫН СҮРГІН САЯСАТЫНЫҢ БІР ТҮРІ - ҚАЗАҚСТАНҒА КҮШТЕП ҚОНЫСТАНДЫРУ..154
Қалшабаева Б.К., Шакенов С.Т., Ерғабылов А.Е.
ҚОЛА ДӘУІРІНДЕГІ ҚАЛБА-НАРЫМ ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫ (ЖЕРЛЕУ ОРЫНДАРЫ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ)..163
Қойгелдиев М.Қ.
МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ: АЛАШТЫҚ ҚАЛАМГЕРЛЕР МАНИФЕСІ...170
Қойгелдиев М.Қ.
ЕСМАҒАМБЕТ ИСМАЙЛОВ: МЕН ӘДЕБИЕТТІ БАРЛЫҚ МҮДДЕМНЕН ЖОҒАРЫ ҚОЙДЫМ!..........................192
Қорабай С.С.
«ДАНА ХИКАР ХИКАЯСЫ» ЖӘДІГЕРІ – АРМЯН ЖАЗУЫНДАҒЫ ОРТА ҒАСЫРЛЫҚ ҚЫПШАҚ ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШІ…………………………………………………………………………...226

Майданали З.
ТӨРЕ ЖӘНЕ ШЫҢҒЫС ХАННЫҢ ЖАСАҒЫН ЗЕРТТЕУДЕГІ ЗАМАНАУИ ҒЫЛЫМИ ПАРАДИГМАЛАР........232
Мамедзаде У.К.
ӘЗЕРБАЙЖАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЙМАҚТАҒЫ БЕЙБІТШІЛІК ПЕН ТҰРАҚТЫЛЫҚТЫҢ КЕПІЛІ РЕТІНДЕ..238
Мамиров Т.Б., Клышев Е.Е.
ОЙСЫЛҚАРА ЖЕРІНДЕГІ ТАС ДӘУІРІНІҢ ЕСКЕРТКІШТЕРІ ТУРАЛЫ(АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫ):
АЛДЫН-АЛА ХАБАРЛАМА..247
Молдабаева Д.Ж., Маратұлы Т.
X-XI Ғ. ҚАРАХАН МЕМЛЕКЕТІНІҢ ШЫҒЫС САЯСАТЫ: КОЧО ҰЙҒЫР ИДИҚҰТТЫҒЫМЕН
СОҒЫСЫ ЖӘНЕ ХОТАНДЫ ЖАУЛАП АЛУЫ...254
Мургабаев С.С.
ҚАРАТАУ ПЕТРОГЛИФТЕРІНДЕГІ ТҮРКІ КЕЗЕҢІНІҢ БЕЙНЕЛЕРІ МЕН ТАҢБАЛАРЫ.......................................262
Мұхитов Қ.
ГУРЬЕВ-ҚАНДЫАҒАШ ТЕМІР ЖОЛЫНЫҢ САЛЫНУ ТАРИХЫ...282
Омарова Г.Ә.
АЛЖИР ҚАСІРЕТІ: АЗАП ШЕККЕН АНАЛАР ЕСТЕЛІГІНДЕ...289
Оспанғалиев Қ.Ә.
БҮКІЛРЕСЕЙЛІК ҚҰРЫЛТАЙ ЖИНАЛЫСЫ ҚАРСАҢЫНДАҒЫ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАННЫҢ
ҚОҒАМДЫ-САЯСИ ЖАҒДАЙЫ...297
Саурықова Ж.С.
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЖЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ КУЛАКТАРДЫ ЖОЮ ПРОЦЕСІНДЕГІ БҰРМАЛАНУЛАР…....309
Смағұлов Б.
ТОНЫКӨКТІҢ ЕКІНШІ ТҮРІК ҚАҒАНДЫҒЫ КЕЗІНДЕГІ ҚОҒАМДЫҚ ЖӘНЕ
ӘСКЕРИ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІ (VII – VIII ҒҒ.)...318
Сұлтанғалиева Г., Ануаров Н.Т.
ОРЕНБУРГ КАДЕТ КОРПУСЫ ЖӘНЕ XIX Ғ. ҚАЗАҚ ОФИЦЕРЛЕРІ..330
Ташқараева Ә.М.
АБУ-Л-ҒАЗИ БАҺАДҮР ХАН: ӨМІРІ МЕН ҚОҒАМДЫҚ ҚЫЗМЕТІ..338
Төлеубаев Ә.Т., Жұматаев Р.С., Шакенов С.Т., Ерғабылов А.Е.
ШІЛІКТІ-ТАРБАҒАТАЙ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЭКСПЕДИЦИЯСЫНЫҢ 2019 ЖЫЛЫ ЕЛЕКЕ САЗЫ ҚОРЫМЫНДА
ЖҮРГІЗГЕН ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫ...347
Хасенова Б.М.
АРХЕОЛОГИЯ БОЙЫНША КИМАК ҚОҒАМЫНДАҒЫ ГЕНДЕР...353

СОДЕРЖАНИЕ

Абдрахим М., Тулешова У.
ВОПРОСЫ «ЧИНА» И НАГРАД РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В КАЗАХСКОМ
УСТНОМ НАРОДНОМ ТВОРЧЕСТВЕ…………………………………………………………………………..5
Ахтаева Н.С., Парух К.И.
ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ КОНСУЛЬТИРОВАНИЕ СПОРТСМЕНОВ В КРИЗИСНЫХ СИТУАЦИЯХ
С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СТАТИСТИЧЕСКОЙ ВЫКЛАДКИ ДАННЫХ В ПРОГР...12
Байгапанова А.Б., Адильбаева А.С.
ОБЕСПЕЧЕНИЕ СЕЛЬСКИМ НАСЕЛЕНИЕМ СЕМИПАЛАТИНСКОГО РЕГИОНА ПОТРЕБНОСТЕЙ ФРОНТА.19
Балтабаева К.Н.
АБУЛХАИР МУХАММЕД ГАЗИ БАХАДУР-ХАН...33
Бейсегулова А.К.
РОЛЬ ЯЗЫКА В СОХРАНЕНИИ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ..45
Бекжан О.Д.
ЗНАЧЕНИЯ ДРЕВНЕ ТЮРКСКОГО РУНИЧЕСКОГО ПИСЬМА, ГДЕ НАПИСАН ЭТНОНИМ КАССАК................50
Гейдаров А.
ПОЛИТИКА РСФСР НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ НАКАНУНЕ ОБРАЗОВАНИЯ СССР И РАЗЛИЧИЯ
В ДАННОМ НАПРАВЛЕНИИ…………………………………………………………………………...57
Жайлыбаев Д.Ж.
РАЗВИТИЕ МАЛЫХ И МОНО ГОРОДОВ ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ..63
Жанакова Н.Т.
КАЛИ БИЛАЛОВ – ТАЛАНТЛИВЫЙ ОРГАНИЗАТОР ОБРАЗОВАНИЯ В СТРАНЕ..................................68
Жаркынбаева Р.С., Байжанова С.Н
ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН................73
Жуматаев Р.С., Кожабекова Ж.Б.
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ МИРОВОЗЗРЕНИЯ ТЮРКО-МОНГОЛЬСКИХ НАРОДОВ,
СВЯЗАННЫЕ С ЛОШАДЬЮ..82
Ибраева А.
ЖАХАНША ДОСМУХАМЕДОВ – АМБИЦИОЗНЫЙ ДЕЯТЕЛЬ АЛАШСКОГО ДВИЖЕНИЯ................................91
Ибраева А.
АХМЕТ БИРИМЖАНОВ – ВЫДАЮЩИЙСЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ АЛАШСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ...................101
Каженова Г.Т.
СОПРОТИВЛЕНИЕ НАРОДНЫХ МАСС ПОЛИТИКЕ ВОЕННОГО КОММУНИЗМА
В СЕВЕРНОМ КАЗАХСТАНЕ………………………………………………………………………………111
Карибаев Б.Б.
ЖАНИБЕК ХАН...120
Карибаев Б.Б.
КЕРЕЙ ХАН...133
Кульшанова А.А.
НОВЕЙШИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ПО НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ БОЛЬШЕВИКОВ В ПЕРИОД СТАНОВЛЕНИЯ ТОТАЛИТАРНОГО ГОСУДАРСТВА...150
Калыбекова М.Ч.
ПРИНУДИТЕЛЬНОЕ ПЕРЕСЕЛЕНИЕ НАРОДОВ В КАЗАХСТАН КАК ФОРМА РЕПРЕССИВНОЙ
ПОЛИТИКИ СССР (1937-1945)..154
Калшабаева Б.К., Шакенов С.Т., Ергабылов А.Е.
МИРОВОЗЗРЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ КАЛБА-НАРЫМСКИХ ПРЕДГОРИЙ В ЭПОХУ БРОНЗЫ
(НА ОСНОВАНИИ МАТЕРИАЛОВ ЗАХОРОНЕНИЙ)...163
Койгелдиев М.
МАГЖАН ЖУМАБАЕВ: МАНИФЕСТ НАЦИОНАЛЬНОГО ПИСАТЕЛЯ..170
Койгелдиев М.
ЕСМАГАМБЕТ ИСМАИЛОВ: Я ЛИТЕРАТУРУ СТАВИЛ ВЫШЕ ВСЕХ СВОИХ ИНТЕРЕСОВ!............................192
Корабай С.С.
«СКАЗАНИЕО ПРЕМУДРОМ ХИКАРЕ» – АРМЯНОПИСЬМЕННЫЙ КЫПЧАКСКИЙ
ПАМЯТНИК СРЕДНЕВЕКОВЬЯ………………………………………………………………...…….226

Майданали З.
СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНЫЕ ПАРАДИГМЫ И ТЕНДЕНЦИИ В ИЗУЧЕНИИ ТӦРЕ И ЯСЫ ЧИНГИСХАНА........232
Мамедзаде У.К.
АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ РЕСПУБЛИКА КАК ГАРАНТ МИРА И СТАБИЛЬНОСТИ В РЕГИОНЕ........238
Мамиров Т.Б., Клышев Е.Е.
О ПАМЯТНИКАХ КАМЕННОГО ВЕКА МЕСТНОСТИ ОЙСЫЛКАРА (АКТЮБИНСКАЯ ОБЛ.): ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ........247
Молдабаева Д.Ж., Маратұлы Т.
ВОСТОЧНАЯ ПОЛИТИКА КАРАХАНИДСКОГО ГОСУДАРСТВА В X-XI ВЕКАХ: ВОЙНА С УЙГУРСКИМ ИДИКУТСТВОМ КОЧО И ЗАВОЕВАНИЕ ХОТАНА........254
Мургабаев С.С.
ИЗОБРАЖЕНИЯ И ТАМГИ РАННЕТЮРКСКОГО ПЕРИОДА В ПЕТРОГЛИФАХ КАРАТАУ........262
Мухитов К.
ИСТОРИЯ СТРОИТЕЛЬСТВА ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГИ ГУРЬЕВ-КАНДАГАЧ........282
Омарова Г.А.
ГОРЕСТИ АЛЖИРА В ВОСПОМИНАНИЯХ МАТЕРЕЙ-УЗНИЦ........289
Оспангалиев К.А.
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ НАКАНУНЕ ВСЕРОССИЙСКОГО УЧРЕДИТЕЛЬНОГО СОБРАНИЯ........297
Саурыкова Ж.С.
ПЕРЕГИБЫ И ИСКРИВЛЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ И РАСКУЛАЧИВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ........309
Смагулов Б.
ОБЩЕСТВЕННАЯ И ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТОНЬЮКУКА В ПЕРИОД ВТОРОГО ТЮРКСКОГО КАГАНАТА (VII – VIII ВВ.)........318
Султангалиева Г.С., Ануаров Н.Т.
ОРЕНБУРГСКИЙ КАДЕТСКИЙ КОРПУС И КАЗАХСКИЕ ОФИЦЕРЫ XIX В........330
Ташкараева А.М.
АБУ-Л-ГАЗИ БАХАДУР ХАН: ЖИЗНЬ И ОБЩЕСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ........338
Төлеубаев Ә.Т., Жұматаев Р.С., Шакенов С.Т., Ерғабылов А.Е.
ИССЛЕДОВАНИЯ, ПРОВЕДЕННЫЕ ШИЛИКТИ - ТАРБАГАТАЙСКОЙ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦИЕЙ В 2019 ГОДУ НА МОГИЛЬНИКЕ ЕЛЕКЕ САЗЫ........347
Хасенова Б.М.
ГЕНДЕР В КИМАКСКОМ ОБЩЕСТВЕ ПО ДАННЫМ АРХЕОЛОГИИ........353

CONTENTS

Abdrakhim M., Tuleshova U.
QUESTIONS OF “RANK” AND AWARDS OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE KAZAKH ORAL FOLK…………….....5
Akhtayeva N.S., Paruch K.I.
PSYCHOLOGICAL CONSULTING OF ATHLETES IN CRISIS SITUATIONS USING STATISTICAL DATA CALCULATIONS IN THE SPSS-STATISTICS PROGRAM..12
Baigapanova A.B., Adilbayeva A.S.
COVERING THEFRONT DEMANDS BY THE RURAL POPULATION OF THE SEMIPALATINSK REGION………..19
Baltabayeva K.
ABULKHAIR MUKHAMET GAZI BAKHADUR-KHAN..33
Beysegulova A.K.
THE ROLE OF LANGUAGE IN PRESERVING ETHNIC IDENTITY..45
Bekzhan O.D.
THE VALUES OF THE ANCIENT TURKIC RUNIC LETTERS, WHERE THE WRITTEN WORD KASSAK..................50
Heydarov A.
THE SOUTH CAUCASUS POLICY OF RSFSR ON THE EVE OF THE USSR ESTABLISHMENT
AND DIFFERENCES IN THIS DIRECTION..57
Zhailybayev D.Zh.
DEVELOPMENT OF SMALL AND MONO CITIES OF TURKESTAN REGION...63
Zhanakova N.T.
KALI BILALOV – TALENTED ORGANIZER OF EDUCATION IS IN COUNTRYS...68
Zharkynbayeva R., Baizhanova S.
FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM OF THE REPUBLIC
OF UZBEKISTAN...73
Zhumataev R.S., Kozhabekova Zh.B.
SOME ASPECTS OF WORLDVIEW RELATED TO HORSES AT TURK-MONGOLIAN PEOPLES................................82
Ibraeva A.
ZHAKHANSHA DOSMUKHAMEDOV – THE AMBITIOUS ACTOR OF THE ALASH MOVEMENT............................91
Ibraeva A.
AKHMET BIRIMZHANOV – THE OUTSTANDING REPRESENTATIVE OF THE ALASH INTELLIGENTSIA.........101
Kazhenova G.
THE RESISTANCE OF THE POPULATION TO THE POLICY OF WAR COMMUNISM
IN NORTHERN KAZAKHSTAN……………………………………………………………………………………..111
Karibaev B.
JANIBEK KHAN...………...120
Karibaev B.
KEREY KHAN...133
Kulshanova A.A.
THE LATEST METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE NATIONAL POLICY OF THE BOLSHEVIKS
IN THE PERIOD OF THE TOTALITARIAN STATE FORMATION...150
Kalybekova M.Ch.
FORCED RESETTLEMENT OF PEOPLES TO KAZAKHSTAN AS A FORM OF REPRESSIVE POLICY
OF THE USSR (1937-1945)..154
Kalshabayeva B.K., Shakenov S.T., Ergabylov A.E.
WORLDVIEW OF THE POPULATION OF KALBA-NARYM FOOTHILLS IN THE BRONZE
AGE (BASED ON BURIAL MATERIALS)..163
Koigeldiyev M.
MAGZHAN ZHUMABAYEV: MANIFESTO OF A NATIONAL WRITER...170
Koigeldiyev M.
YESMAGAMBET ISMAILOV: I PUT LITERATURE ABOVE ALL MY INTERESTS!...192
Korabay S.
A «STORY ABOUT WISE HIKAR» IS ARMENIAN WRITING KIPCHAK MONUMENT OF MIDDLE AGES……….226
Maidanali Z.
MODERN SCIENTIFIC PARADIGMS AND TRENDS IN THE STUDY OF TÖRE
AND YASY CHINGISKHAN……………………………………………………………………………………....232

Mamedzade U.K.
REPUBLIC OF AZERBAIJAN AS A GUARANTOR OF PEACE AND STABILITY IN THE REGION............................238
Mamirov T.B., Klyshev E.E.
ABOUT THE STONE AGE SITES OF OYSYLKARA (AKTOBE REGION): PRELIMINARY REPORT.........................247
Moldabayeva D.J., Maratulu T.
THE EASTERN POLICY OF QARAKHANID STATE IN X-XI CENTURİES:THE WARFARE BETWEEN KOCHO KINGDOM OF UYGHURS AND THE INVASION OF KHOTAN..254
Murgabayev S.S.
IMAGES AND TAMGI OF THE EARLY TURKISH PERIOD IN KARATAU PETROGLYPHS......................................262
Mukhitov K.
THE HISTORY OF THE RAILWAY GURYEV-KANDAGASH CONSTRUCTION..282
Omarova G.
THE SORROWS OF ALGERIA IN THE MEMORIES OF MOTHERS-PRISONERS..289
Ospangaliev K.A.
SOCIO-POLITICAL SITUATION IN EAST KAZAKHSTAN ON THE EVE OF THE ALL-RUSSIAN CONSTITUENT ASSEMBLY…………………………………………………………………………………………...297
Saurykova Zh.
EXCESSES AND DISTORTIONS IN THE PROCESS OF COLLECTIVIZATION AND DISPOSSESSION IN KAZAKHSTAN…………………………………………………………………………..………309
Smagulov B.
MILITARY-POLITICAL ACTIVITY OF TONYUKUK IN THE PERIOD OF SECOND TURKIC QAGHANATE (VII - VIII CENTURIES)……………………………………………………………………………..….318
Sultangalieva G.S., Anuarov N.T.
ORENBURG CADET CORPS AND KAZAKH OFFICERS IN THE XIX CENTURY...330
Tashkaraeva A.
ABU-L-GHAZI BAHADUR KHAN: LIFE AND PUBLIC ACTIVITIES..338
Toleubaev A.T., Zhumatayev R.S., Shakenov T., Ergabilov A.E.
RESEARCH WORK CARRIED OUT BY THE SHILIKTY-TARBAGATAI ARCHAEOLOGICAL EXPEDITION IN 2019 AT THE YELEKE SAZY NECROPOLIS..347
Khasenova B.M.
GENDER IN THE KIMAK SOCIETY ACCORDING TO DATA OF ARCHEOLOGY..353

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми журналы 2019. 4(20)

Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 15.12.2019.
Пішімі 70х100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМКТел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru.
Журнал сайты: https://edu.e-history.kz

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй